

ספר שירה בא לעולם

דוד אדלר

הצעה לנתיב תקשורת נוסף בעולם השירה

הצורך באמצעי תקשורת נוסף בעולם השירה נובע ממצב השירה ומשינוי פניה. היא מוצפת הן במרשתת והן דרך ערבי שירה למיניהם ולסוגיהם. גם ביקורת השירה התמעטה מאוד. לכן רצוי לבחון נתיב תקשורת, הידברותי וביקורתי חדש שישמש רובד נוסף או אפילו תחליף, חלקי או מלא, לאמצעים הקיימים בעולם השירה העכשווי.

מצב השירה

נראה שאין דבר אופנתי יותר, אבל לדאבון הלב גם נתמך עובדתית, מאשר לקונן על השפל שבו נמצאת השירה. לא לקונן כל כך על איכותה (למרות שגם לקינה זו יש מקום) כמו על ההד הקלוש שהיא מעוררת. לא על מספר ספרי השירה המודפסים (בממוצע, ספר בכל יום בשנה, לרבות שבתות וחגים), אלא על מספר העותקים הזעום שנמכר; גם של משוררים ותיקים וידועים, עטורי שבחים ופרסים.

בדרך כלל פוטרים את העניין בכך שהשירה, היא מעצם טיבה סוגה המובנת רק ליחיד סגולה, אניני-מילים מזן נדיר (ולצטט את "אחדים אוהבים שירה" של שימבורסקה, משוררת-העל, כעדות ניצחת). אבל כנגד טענה זו, עומדת לה העובדה שבעשורים מוקדמים יותר, למשל בשנות החמישים השישים ואפילו השבעים של המאה הקודמת, הייתה השירה נפוצה יותר מהפרוזה. האם השירה שינתה פניה? האם הקהל שינה טעמו? האם המדיה החדשה היא הסיבה? לא נדון כאן בכל אלה, הדורשים כל אחד לעצמו מאמר ואפילו מסה נפרדת. אבל דבר אחד ברור: נדרש מודוס תקשורת חדש, שגם אם אין ביכולתו לרפא את כל חוליי עולם השירה ואת מצוקות המשוררים ובוודאי שלא לחדש את נעוריה כקדם, יש בו, כמו בנייתוחי לב, ליצור "מעקף" שישחרר את המשורר הכותב שירה איכותית מהחנק. שיאפשר לו לנשום, גם אם לא יהיה זה אוויר פסגות. שישחרר אותו מריתוק לרעשי הרשת, מריצה מערב שירה אחד למשנהו, מציפייה (לרוב ציפיית שווא) שמבקר יואיל לכתוב על שירתו. שיותר לו יותר זמן ליצירה, לקריאה ולמשוב (או אף כתיבת ביקורת) על השירה שהוא קורא.

כבר כאן קרוב לפתיחת המאמר אודה שיתכן שהנתיב שאני מציע הוא מותאם-אישית. לי הוא מתאים ככפפה ליד ואני רווה ממנו הרבה תובנות ונחת. הוא אולי אינו מתאים לכל המשוררים או הכתבנים ויש בהחלט לא מעט מזן זה (ואני כבר רואה בעיני רוחי כמה מהם) שמתאים להם אחד מהכלים התקשורתיים הקיימים כיום והמוצגים גם הם להלן. אמצעים תקשורתיים אלה מאפשרים כבר כיום למשוררים או כתבנים, מרחב פעולה נרחב ולכמה מהם אף תהילה (לרוב מפוקפקת). אך בל נקדים את המאוחר.

הוצא ספר וקווה לטוב.

נקודת ההתחלה, או המצע המשותף לדיון המוצע הוא הוצאה לאור של ספר שירים. הספר יוצא והמשורר מרגיש נהדר. לעיתים, בעיקר אם זה ספרו הראשון, אפילו תחושה של התעלות. הוא ממתין להתרגשות דומה גם מצד הסובבים אותו: משפחתו הקרובה והרחוקה, חבריו מחוץ לעולם השירה (שרק למיעוטם השירה אכן "מדברת"), עמיתיו המשוררים, ידידיו ומכריו. כולם יתרגשו מטבע הדברים פחות; כל אחד לפי מידת קרבתו, אופיו, יחסו לשירה ומידת היותו עסוק בענייניו שלו. גם התגובות עלולות להיות מועטות וקצבן יהיה איטי מציפיות המשורר הנמצא כאמור במין אופוריה עם יציאת ספרו (למעט בפיסבוק – שערך התגובות בו מפוקפק, וכי מה ערכו של "לייק" ואפילו ברכה סתמית של "בהצלחה"?). כך שבשלב מסוים מצפה למשורר, בדרך כלל, "דיכאון לאחר לידה".

נבחן תחילה את האמצעים התקשורתיים הקיימים:

1. רשימות ביקורת

המשורר או ההוצאה, או שניהם גם יחד, שולחים את הספר, כלחם על פני המים, למערכות העיתונים וכתבי העת ולמבקרים שונים. המשורר ממתין לאזכור של ספרו ובעיקר לביקורות. מרבית הספרים יזכו לאזכור קצרצר במדורי "הספרים החדשים". אך לנוכח ההצפה בספרי שירה, נראה שמבקרי השירה המועטים בעיתונות היומית המודפסת, מצליחים רק בקושי להוציאם ממעטפתם ולהציץ בהם. מטעמי יעילות הם דבקים בשמות מוכרים. לרוב ימתין המשורר עד בוש. יש אמנם אסונות גדולים מאלה. אך את המשורר עצמו אין זה מנחם, כי הוא, הממוקד בעצמו וברום שירתו יותר מהממוצע, גם בימים רגילים, שקוע עתה בגורל ספרו הנכסף עד צוואר. כמעט לחיים או למוות. גם אם הוא משורר בינוני או אף למטה מזה אין לצפות ממנו לראות את התמונה הגדולה והרחבה: שהסכנה הטמונה בה אינה ההתעלמות מספרו, שהיא כמעט מחויבת המציאות לנוכח ההצפה, אלא העובדה המצערת, שגם אם יש משורר מחונן עד כאב, הוא יחמוק ולא ייקלט כלל במחושי המבקרים. שכן אלה עסוקים בשמות מוכרים או באלה החושפים "סיפור חיים" חריג במיוחד, הקורץ לעורכי המגזינים בעיתונות היומית.

בכתבי העת והאתרים המצב טוב יותר. מרבית המשוררים, לרוב ביוזמתם, ימצאו מי שיכתוב על ספרם ושירתם. אך הופעתם של כתבי העת המודפסים אינה תדירה ויחלוף זמן ארוך, ארוך מדי, עד שתיכתב ותתפרסם שם הביקורת. תהיה זו לרוב רשימה לא ארוכה, רצויה, שתגיע לעיניו של קהל מצומצם, שיהיה לרוב ספקן לגבי אמינותה. אם יטרח מי לקרוא אותה הוא ימצא לעיתים רשימה משמימה, שלמעט כמה סופרלטיבים מפליגים בתחילה ובסוף, כדי לרצות את נשוא הביקורת, היא מתייחסת בעיקר לתכני הספר או שירים בודדים בו ולא למאפייני האיכויות הפואטיות שבו, בליווי דוגמאות, כפי שהיה רצוי.

2. להיות כוכב רשת

השפעת הרשת על השיח הבין-אישי היא רבה וידועה. הפוסט בפייסבוק מתאים מאוד לשירה (שהיא לרוב קצרה). אך אליה וקוץ בה: כתיבת "שירה" אינה מצריכה מאמץ מיוחד כמו כתיבת פרוזה למשל. אתה משרבב כמה שורות והנה לך שיר. עשה זאת כמה פעמים והנה אתה משורר. וכך הרשת מציעה מבול לא מסונן של משוררים וכן שירים, שאיכותם לרוב ירודה מאוד. יש כותבים שמתפתים להאמין, וזה כה קל מובן ואנושי, שאיכות שיריהם נקבעת לפי כמות ה"לייקים" או עצמת המחמאות (וואו!!!) שהם מקבלים. כפועל יוצא מזה, גם, ריבוי ספרי השירה, היוצאים כפטריות אחר הגשם.

אם בשנים קודמות היו משוררים איכותיים שהדירו את רגליהם מהבלוגים ואחר כך מפייסבוק, הרי שלאחרונה, שמע נפלאותיו בשיווק (האמיתי או המדומה) הגיע עדיהם, שאב גם אותם לתוכו. ובתוך כל אלה ניתן למצוא משוררים עטורי פרסים (כולל זוכים או כאלה ששואפים לזכות בפרס ישראל). אין כבר חומות מובחנות שיפרידו בין משוררים, שזכו ביושר לתואר זה (גם אם אין לו כבר תואר והדר) לבין אותם כתבנים שכותבים את הגיגיהם בשורות קצוצות (כפי שניתן להיווכח למשל ב"ספרים" של 'הארץ' "עד מאה ועשרים שירים: ספר שנולד בפייסבוק-לנד" [10.7.15]). יותר מכך יש הסבורים (חלקי אינו עמהם) שזו הגשמתה הנכספת של ה"דמוקרטיה השירית" עלי אדמות. בכל מקרה די ברור שמצע זה מרומם כיום משוררים לרגע, ואולי ליותר מרגע והנו מקור לבוקה ומבולקה.

כוחה של הרשת התעצם עקב העדר אוטוריטה. כשנעלמה המסננת של המוספים לספרות וכתבי העת - עם עורכים מיומנים ובעלי מוניטין המסורים לשירה ולספרות ונותרנו לרוב עם עורכים סקטוריאליים (שסביבם חבורה), או גחמניים - נוצר ואקום. את החלל הריק הזה ממלאת הרשת.

קל להיות כוכב רשת בשירה. פרסם שירים בתכיפות. היה מעורב. החמא לשיריהם של אחרים והם ישיבו לך טובה. ספר כמה קשה לך. לא רק על מחסום כתיבה שיגרום לקריאות עידוד ותשואות אדירות. ספר גם על חייך האישיים (אל תשכח מדובר ב"חברים" שלך והרשת הרי הופכת יותר ויותר ל"רשת תמיכה"). אם נפלת בדרכך הביתה, דאג לצילום עוד לפני הטיפול (כי תמונה עם דם שווה יותר – כך עשה משורר ידוע, לא האמנתי – אך בי נשבעתי). מחלות, אשפוזים, משברים, כל דבר מאלה ירומם אותך ויקרב אותך לחברייך. מעט להתפאר. מנה את הישגך אך מזער אותם ותאר אותם בנון-שלנטיות (עשה זאת בדרך שיבינו גם מה גודל ההישג וגם עד כמה אתה צנוע).

3. להיות כוכב במה.

יש לא מעט במות ספרותיות (מודפסות או דיגיטליות) המוקדשות רק או בעיקר לשירה. בימים רחוקים יותר היה הפרסום בממות אלה, לפחות החשובות שבהן, שער כניסה לעולם השירה והמשוררים. בבמות אלה כבר דנתי באריכות ('כרמל' 18, אביב 2016, עמ' 174-151) ולא אליהן אני מכוון כאן, אלא לסוג אחר של במה. אל במה זו אתה מטפס, במקרה הטוב, על שתיים-שלוש מדרגות ובמקרה התדיר אתה מהלך מעדנות אך בזהירות כמה צעדים קדימה בבית קפה, בר, חנות ספרים או אתר צר אחר, כדי להקריא משיריך. אם אתה משורר (ולא פרפורמר, שיכונה "מופען", שהגדרתו תובא להלן) אך ניחן בכישרים תיאטראליים, דרמטיים (או למצער אתה יודע להניף ידיים היכן שנדרש), מקומך כאן. רק בגדר הצעה: רצוי שתתאים את אופי שיריך להקראה דרמטית זו. כי יש שירים נהדרים עם ניואנסים פואטיים, שאיכויותיהם נועדו לקריאה מרוכזת ומשתהה על נייר (מה שיוגדר להלן כ"שירה" או "שירה (נטו)"), ולא יתאימו לבמה.

אך כיום ההתקבלות, הפרסום והפרסים מגיעים בדרכים אחרות שאחת מהנפוצות שבהן - ערבי השירה לסוגיהם. הנפוצים ביותר הם ערבי השקה לספרים, וכן הערבים שבהם מקריאים כחצי תריסר עד תריסר משוררים משיריהם. נדירים יותר הם ערבים המוקדשים לנושא מסוים או ערבי מחווה למשורר בעל מוניטין, שגם בהם מספר הדוברים או מקריאי השירים אינו מועט. לעיתים נדמה שהמספר הגדול נועד בעיקר לספק קהל, כדי למנוע מבוכה. השיר של יפה שלומוביץ 'מחווה למשורר' מדגים היטב מבוכה פוטנציאלית זו. הוא פותח בשורות אלו: "בערב מחווה למשורר ישראל אלירז/ שלושה עשר אנשים היו באולם ובכללם/ השומר, איש הסאונד והדוברים". עזרא לוי, משורר בעצמו, הידוע כ"צלם פואטי" הפוקד אירועים רבים מעיד בצמוד לשיר: "לצערי במהלך השיטוטים שלי ברחבי הארץ ביקרתי באירועי שירה בהם מספר הנוכחים בקהל, היה קטן ממספר המשתתפים".

תאמרו ישראל אלירז ז"ל הוא מהדור הישן, אך גם שמו של "כוכבי-שביט-לרגע" כמו אמיר סומר, כך אנו למדים מכתבת מגזין נרחבת עליו (ומשפחתו) במוסף "הארץ", (22.12.17), לא הביא קהל: "תשעה אנשים בלבד הגיעו לאירוע 'שירה פלוס' שיזם פרופ' נסים קלדרון, שהתקיים ביום שני שעבר בחלל ההופעות של לבונטין 7 בתל אביב. למעשה, ככל שהתקדם הערב התברר שארבעה מבין היושבים בקהל הם משוררים שהוזמנו להופיע, כך שההיענות היתה אפילו דלילה משנראה תחילה". מיעוט הקהל לא מנע ממנו להופיע עם "נאמבר אנרגטי ומלא" (טרמינולוגיה המעלה את השאלה האם סומר שייך לעדת המשוררים או חבר ה"מופענים" וגם מדגימה את ערבוב התחומים).

עזרא לוי מספק גם עדות על ריבוי ערבי השירה: כך למשל הוא ציין שביום אחד (היה זה 1.5.14) היו באזור תל-אביב יפו שישה אירועי שירה. גם בימים אחרים ואפילו בירושלים יש לעיתים יותר מאירוע שירה אחד בערב. ממש רנסנס של אירועים.

עדות נוספת לכך שהשירה לבדה אינה מושכת קהל היא שילוב של זמרים או נגנים במופעי שירה. נטייתי לציין, למען האיזון, שניתן לראות בשילוב של זמרים מעין אתנחתות מוסיקליות, (גם אם הקהל, המועט

כשלעצמו, מגיע לעיתים, יותר בשל זמרים אלו) אך במחשבה שנייה תהיתי: מדוע אין בריטנים מוסיקליים אתנחתות של קריאת שירה?

בפסטיבלי השירה, הכוללים מושבים רבים, יש קהל רב יותר, שחלקו משוררים המשתתפים באחד מהמושבים במשך היום. אך גם כאן ריבוי הקהל נובע לעיתים, בחלקו לפחות, ממידת הפופולריות של הזמרים שהם ידועים יותר, בשל תקציב נדיב יותר העומד לרשות המארגנים.

קריאה או הקראה?

גם בשירה עצמה - יש השואלים מה עדיף? קריאת שירה ישירות מהספר ללא תיווך, או שמיעת השיר? ניתן לכתוב מאמר ארוך ומלומד ואפילו מסה, היכולה לפתוח ביוון העתיקה ולכלול נימוקים כבדי משקל לכאן או לכאן. אך ניתן בקליפת אגוז ובפשטות, להדגים את מהות השוני. תנו ליוסי בנאי ז"ל טקסט די עלוב והוא יישמע נפלא, תנו למי שאינו מיומן בהקראה, ואפילו הוא משורר מחונן, טקסט נהדר שלו, והוא יישמע מן הסתם הרבה פחות טוב. כי בשירה הכתובה, המבחן לאיכות השירה (נטו), הוא בין השיר הכתוב על הנייר לבין קריאתו, המשתהה והנשנית כשצריך, של הקורא, בשקט ובריכוז.

אישוש לכך נמצא בדבריו של ולטר בנימין - בחיבורו "הרהורים על הרדיו" - כי הקול הרדיופוני, על חיתכו ושפתו, משמש כשלעצמו מקור משיכה שיכול להקסים את המאזינים, גם ללא קשר לתכנים שהוא משדר. לטענתו, יש שדרנים שקולם מכשף את המאזינים גם אם הם משדרים את תחזית מזג האוויר.

הסופר, המשורר והמבקר יותם ראובני כתב בסוגיה זו: "כל פעם שאני מזדמן לערב קריאה של שירה, או אף לפסטיבל שירה, מהרבים אצלנו, אני תוהה לפרש המעשה, למה לקרוא טקסטים באוזני נשים ואנשים שנראים לגמרי מסוגלים לקרוא אותם בעצמם? מציצנות, אפוא. מה לא ייתן יוצר כדי להציץ אל הרגע ואל הרקע שבו אדם כמוהו, אף חברו הטוב, עושה דבר שהוא, המציץ, לא יכול לעשותו".

חשוב להבהיר שבמקביל לערבי השירה האלה צצו להם בשנים האחרונות גם ערבי שירה "מופענית" (פרפורמנס) שכוללת "שירה מדוברת" ("ספוקן וורדי"), "הטחת שירה" ("פואטרי סלאם"), או אפילו "ראפ" (שגם הגבולות ביניהם מטושטשים לעיתים). ערבים אלה מושכים קהל רב יחסי. גם ערבי השירה של ערס-פואטיקה, שייכים לעניות דעתי לקטגוריה זו. הם כללו שירים מותאמי-הקראה וגם תקליטנית ורקדנית בטן והיו תופעה סוציולוגית לעצמה, שכבר נדרשו לכך רבים וגם אני עצמי במאמר דלעיל (כרמל 18). זו סוגה נפרדת, גם אם נלווית ולא נדון בה או בהשלכותיה במסגרת מאמר זה.

הצעה לנתיב אינטראקטיבי נוסף:

4. משובים או משובים הדדיים

הצורך בקשר ובמשוב בין יוצרים וקוראיהם וכן בין היוצרים לבין עצמם הוא צורך אינהרנטי שהיה קיים בעבר וקיים גם כיום. בעבר הרחוק היה ל"אומנות המכתבים" תפקיד חשוב ביצירת קשרים אלה כפי שיכולים להעיד חוקרי הספרות, שהנבירה במכתבים השמורים בארכיונים ובגזכוכים של יוצרים היא חלק מהותי מעבודתם.

לכאורה ההתפתחות הטכנולוגית, ששינתה את אופני התקשורת אך לא את הצורך האינהרנטי במשובים למיניהם, לא היתה אמורה להפחית אותה. כי בניגוד ל"מכתב הקלאסי" לקנקן החדש יש יתרונות: הוא מגיע לנמען בלחיצת כפתור. הוא גומא מרחקים כזיק של אור - אין צורך ב"אקספרס" כדי להאיץ בו או ב"דואר אוויר" כדי שיצלח אוקיינוסים. אין צורך ב"רשום" כי החתימה האלקטרונית היא כחריטה בסלע. אין צורך במעטפה, בול, תיבת דואר או סניף דואר. אין צורך גם בדואר (כבעל תודעה סוציאלית אני מקווה

לו לעבודה תחליפית נוחה יותר; שכן בשובו לביתו, גם ללא השק על שכמו, גוו כבר נוטה מעט הצידה). כי אין תחליף למילה הכתובה. בעיקר לאלה היודעים, או המתיימרים לדעת, למשוך בעט, טוב מאשר לדבר או ללהג.

חשיבות המשוב

כבר בעבר, עוד לפני עידן פייסבוק, נראה שהפיתוי של משוררים נודעים ומיושבים לפתוח בלוג, נבע יותר מרצון לקבלת משוב מידי, רצוי חיובי, מאשר מתקווה להגדלת המכירות של ספריהם. רצון זה, אולי אפילו רעב, למשוב, היה כפי הנראה כה עז שהיוצרים היו מוכנים לספוג אפילו את בוז התגובות האנונימיות. התפתחה תרבות תגובה רדודה, חברתית יותר מספרותית, מפרגנת בשם גלוי ומטיחה כאמור בוז וכזבים בשם בדוי או בחסות האנונימיות. לא התקיים וכנראה גם לא יכול להתקיים דיון רציני ביריד רב-דוכנים זה, כשאתה אף מדוכן לדוכן. מבקר בו כדי לזכות בביקור גומלין. מחמיא כדי שיחמיאו לך.

אי האנונימיות ברשתות החברתיות (כמו פייסבוק) אמנם הפחיתו את ההשמצות אך רידדו את התכנים עוד יותר. כאן נוספה גם האפשרות לסמן "אהבתי" (לסוגיו), שהוא חלול וחסר משמעות כמעט לחלוטין (כשמתקבלים תוך דקה אחת מאותו אדם לייקים ל-10 פוסטים שנדרש כשעה לעיין בהם, כולל תוכן הלינקים המצורפים; מה זה אומר?).

מאחר שה"פוסט", המוגבל בגודלו, מותאם לשיר, כאמור למעלה, הוא נעשה כלי פופולרי יותר בשירה מאשר בפרוזה. נראה שכמעט כל גירוי מידי המצמיח שיר, מפתה את יוצרו לפרסמו ברשת לקבלת משוב מידי.

מדוע משוב הנו חשוב ליוצר? אין זה רק, כפי שיכולים אולי לחשוב, הרצון לליטוף האגו. **פעמים רבות, גם כבני אדם סתם ולא כמשוררים, איננו מסוגלים לראות את התמונה השלמה שבתוכה אנו נמצאים ואנו זקוקים לבני אדם מבחוץ שישלימו לנו את הפרטים. מכך גם נובעת התחושה ששולי הביטחון של המשורר לגבי איכות שירתם של אחרים צרים בהרבה מאשר לגבי טיב שירתו שלו.** האם זה נובע בחלקו מהפער בין הכותב לקורא; דהיינו הפער בין מה שנכתב על הדף והכוונות של הכותב שעמדו ברקע הכתיבה, לבין מה שהבין או פירש הקורא? לא בדיוק ובוודאי לא רק, כי האי ודאות האמורה מתייחסת יותר לאיכות הפואטית של השיר מאשר לתוכנו או להבנה ל"מה התכוון המשורר".

למען האיזון, אביא קוריוז, שלכאורה לפחות, מעמיד את המשוב באור מוזר ושומט כביכול את הקרקע שעליו אני מנסה להעמידו. בסדרה הטלוויזיונית "העברים" בפרק על המשוררת רחל מספרת ד"ר ענת ויסמן על משוב פרטני של המשורר אהרון ראובני, שאותו תיארה בתימהון גדול כ"משונה ביותר" על שירתה של רחל. במשוב זה הוא חולק לכל שירי ספרה ציונים, הערכות (לא כולן מחמיאות) ואף הערות ועצות שונות לשינויים. המעניין והמוזר הוא שזה בערך סוג המשוב שלו אני מייחל וגם נותן, לעיתים שכיחות למדי. גם אם איני מציין את כל השירים, אלא שירים (או שורות) שאהבתי מיוחד, שאהבתי, וגם כאלה שאהבתי פחות, ואם יש כאלה, גם שירים שהייתי גורע מכתב היד או גם מהספר המוגמר.

הייתי סקרן לדעת יותר על ראובני וזה מה שמצאתי בויקיפדיה: "..... מבחינה ספרותית ראובני פעל כחיד. הוא לא הצטרף לשום קבוצה, בוודאי לא לחבורת ביאליק' וחבורת שלונסקי' - שתי הקבוצות הניצות שריכזו את מרב הכוח הספרותי באותה תקופה. כתוצאה מבידודו הפוליטי והספרותי, החלו הבמות המרכזיות של התקופה להסגר בפניו". ועל זה כבר אמרו: "סדנא דארעא חד הוא", או מה שהיה הוא שהוה ויהיה.

מאפייני המשוב

כדי שכלי זה יהיה אפקטיבי ויוכל לשמש תחליף (או השלמה) לאמצעים התקשורתיים האחרים שנמנו למעלה, רצוי שלכל משורר יהיו (מלבד קוראים נאמנים המוכנים לספק משוב) גם בני/ות זוג מרובים למשוב הדדי, לפי טעמו וזמנו. כמובן שאת אופי, תוכני ודגשי המשוב יכתבו המשתתפים בו. אני לפי טעמי האישי מתייחס יותר לאיכות השירים (וכמעט שלא לפרשנות או לתוכן) אך גם מעיר לעיתים הערות, שנראות לי מתאימות, כמו אנלוגיות, הדהודים ועוד, ובלבד שאינן טריוויאליות. משוב כזה ראוי שיעשה בין משוררים שההיכרות הראשונית בין שירתם יוצרת עניין משותף וסקרנות הדדית. בנוסף נדרש כמובן אמון אישי באשר לכנות המשוב וכן הערכה הדדית לכושר השיפוט (גם אם לא חייבים להסכים לכל הערה או הערכה). בנוסף, כדי שהמשוב ההדדי יהיה כן, יעיל ואובייקטיבי, ההתייחסות של משורר למשנהו צריכה להיות מנותקת מאופי המשוב שקיבל על שירתו שלו. זו כפי הנראה דרישה שספק אם כל המשוררים יוכלו לעמוד בה, מסיבות שלא אפרטן (אך ארמוז שיש להן זיקה אינהרנטית לסיבות המביאות ל"קנאת סופרים"). כיום, כשכולם משבחים כל שיר שלך בפייסבוק ואתה נישא תדיר על גלי האוויר החם – משוב כן, הופך להיות מאתגר ונדיר יותר, אך נחוץ לא פחות ואף יותר.

משובים הדדיים או אפילו חד-כיווניים לא ייתכנו כמובן עם אותה שכבה של משוררים, שחשה שהיא מורמת מעם, וכל פקפוק לגבי טיבו של שיר או שורה ואפילו מילה, הוא פגיעה מופקרת וחצופה בקודש הקודשים (מבוסס על ניסיון אישי).

משובים הדדיים לא ייתכנו גם אם אלה שסבורים שאין טעם במשוב "פוסט-מורטם", דהיינו שהספר הרי כבר הודפס? אז מה הטעם והתועלת? וזו אינה הנחה תיאורטית, אלא תגובה שאני אישית קיבלתי, כשכתבתי על כוונתי לכתוב משוב.

לסיכום, ערוץ תקשורתי נוסף של משוב הדדי הוא צורך חיוני לנוכח מיעוט המבקרים והביקורות וכן למי שההצפה והזילות של השירה ברשת, מרתיעה אותו. מה גם שנראה שסופה להדיר יותר ויותר משוררים איכותיים או להפחית את מידת מעורבותם בה. מספר המשתתפים המועט בערבי השירה (נטו) מעיד שאלה מיצו את עצמם, במידה רבה, מה גם שאין הם מתאימים לכלל המשוררים. יש להדגיש שההערכה של השירה (נטו) אמורה להיות על הנייר. יכולת בימתית, דרמטית או אחרת של משורר זה או אחר יכולה להעניק לו ערך מוסף בנתיב נוסף, שיווקי או תדמיתי, אך לא בנתיב המרכזי של ערכו כמייצר שירה איכותית.

אסור לנו לשכוח אפילו לרגע: המילה המדוברת, ציפור, אומר המשל הערבי, עפה ואיננה. המילה הכתובה אכן, גם אם תושלך לנהר, תשוב ותמצא בעונת היובש. אמנם נכון שכיום בעונת היוטיוב הדברים קצת שונים ואף על פי כן.

ספרו השני של דוד אדלר "פעם אולי אכתוב על זה" בעריכת דוד וינפלד ובהוצאת "אבן חושן" יצא לאור בסוף 2017.